

Enache TUȘA, Universitatea „Ovidius” din Constanța, România &  
Manolache NEAGU, Muzeul Județean Olt, România

## ELEMENTE DE CULTURĂ LINGVISTICĂ ȘI OCUPAȚIONALĂ ALE AROMÂNILOR ÎN SECOLUL AL XX – LEA. O ANALIZĂ SOCIOLOGICĂ

*„Aromânii - poporul cel mai balcanic dintre balcanici  
(sub raportul autohtoniei)!” Constantin Papanace*

### Introducere

Originea aromânilor, reprezentanți ai romanității la sud de Dunăre, reprezintă o temă care generează polemică cel puțin din două perspectivă istorică și filologică. În ceea ce privește originea aromânilor există mai multe teorii, însă principala teorie îi descrie pe aromâni ca fiind descendenți ai tracilor romanizați sau coloniști romani și soldați care au primit pământuri pentru serviciile aduse. Multe dintre definițiile date aromânilor sunt diferite și nu coincid una cu cealaltă. Deși aromânii reprezintă unul dintre cele mai vechi popoare balcanice, au fost mereu uitați sau abia percepuți de către comunitățile cu care au trăit și împărțit același teritoriu de peste un mileniu. Aromânii sunt prin excelență un popor de locuitori ai munților[1]. Asemenea valurilor mareice în oceanul istoriei, aromânii au migrat, au revenit și au plecat în toate cele patru puncte cardinale, dar totuși sunt acolo unde au fost dintotdeauna în vechile așezări întemeiate de ei încă din Evul Mediu. Matilda Caragiu Marioțeanu afirma că: „Aromânii sunt dintotdeauna sud-dunăreni. Ei sunt continuatorii populațiilor sud-est-europene romanizate (macedoneni, greci, traci, iliri) sau colonizate de romani” [2]. Un alt cercetător al spațiului balcanic, T.J. Winniffrith, afirma că: „Dacă vrem să vorbim despre aromâni (vlahi), trebuie să începem cu Olimpia și Filip al Macedoniei”.

Ocupația de bază a aromânilor a fost păstoritul [3] ulterior au practicat comerțul și din ea a derivat încă din vremuri străvechi și cărăușia (cărvănăritul). În paralel au practicat și agricultura (pe o arie mai restrânsă) și meșteșugurile. Din punct de vedere social, este de remarcat faptul că aromânii nu au cunoscut servitutea nu au fost servitori și nici nu au depins financiar de anumite entități dat fiind faptul că aromânii au avut (și au) un grad ridicat de independență economică și de autonomie financiară. Ei au

fost mereu oameni liberi și au luptat pentru acest statut în toată existența comunitară. Mai mult chiar, în schimbul taxelor pe care le plăteau reprezentanților Imperiului Otoman, au avut dreptul să poarte arme și să -și securizeze comunitățile cât pentru a apăra granițele Imperiului (până la începutul secolului XIX). Dintotdeauna, aromânii au avut două refugii cu care s-au identificat: munții în care au trăit precum și limba vorbită în familie și comunitate.

„Originea aromânilor a constituit o preocupare viabilă a istoricilor și lingviștilor. Legat de această problemă s-au elaborat trei concepții sau teorii. Una, mai veche de pe vremea cronicarilor- susținea originea aromânilor la nord de Dunăre. Adepții acestei teorii îi considerau pe strămoșii aromânilor, români strămutați din Dacia peste Dunăre. Cu timpul, dovedindu-se abstractă și lipsită de fundament științific, această teorie a fost abandonată. Au rămas două teorii care, deși sunt opuse între ele, creează o anumită convergență ambele susțin originea sud-dunăreană a aromânilor. În momentul în care este vorba de o localizare aproximativă a poporului aromân ce creează o deosebire între cele două teorii. A doua teorie susține originea aromânilor în nordul Peninsulei Balcanice, unde exista, până la venirea slavilor, o puternică romanitate. Această romanitate însă nu cobora mult spre sud, adică dincolo de linia Jirecek. A treia teorie susține autohtonismul aromânilor. Conform acestei teorii, promovată tot mai mult în zilele noastre, aromânii sunt urmașii vechii romanități balcanice, care au rezistat presiunii alogene.” [4]

„Aromânii sau macedo-românii sunt românii din sudul Dunării, de dincolo de Munții Balcanici, urmași ai populațiilor trace romanizate. În anul 168 î. de Hr. începe procesul de romanizare a tracilor sudici prin cucerirea Macedoniei de către romani. Douăzeci de ani mai târziu, Macedonia devine provincie romană (148 î. de Hr.). Prin urmare, în urma bătăliei de la Pydna, unde generalul roman Aemilius l-a învins pe ultimul rege macedonean Perseus, se conturează un proces care avea să contureze o nouă societate, cea aromână. Pentru prima dată în istorie, aromânii (sau vlahii) apar în secolul al XI-lea, în izvoarele bizantine. Termenul *aromân* derivă din latină și înseamnă *cetățean roman*. Etnonimul de *aromân* sau *armân* s-a generalizat cu trecerea timpului, fiind cel mai convenabil, întrucât macedoromânii ar putea defini numai pe cei din Macedonia, după cum meglenoromânii- pe cei din Meglenia și istroromânii- pe cei din Istria.” [5]

### **Aromânii - comunitate de limbă, de istorie și de tradiții**

Aromânii, numiți de cercetători *-cameleoni ai Balcanilor-* au format o conștiință națională colectivă și au conservat identitatea culturală neatinsă, practic un tezaur cultural inestimabil. Regiunea de locuire a aromânilor a fost situată în Munții Pindului (și zonele din jur), acolo unde astăzi se află

Grecia și Albania de sud-est. Un alt termen utilizat în Evul Mediu a fost cel de *vlahi*, ca un exonym de origine germanică (pentru toate popoarele romanice). Un alt nume mai vechi, dat de greci este cel de *cuțovlahi* care are o tentă peiorativă și înseamnă *vlahi șchiopi*. Termenul de *cuțovlahi* este folosit în contrast cu denumirea de *mavrovlahi*, dat românilor din nordul Dunării. Din cauza păstoritului - ocupația principală a aromânilor, o parte din turci și albanezi îi numesc pe aromâni *coban* (ciobani) în contrast cu termenul latin de *păstori*.

Numele dat de sârbi și maghiari aromânilor este cel de *tsintsari* (țânțari). Această denumire se explică prin faptul că sunetele *ce* și *ci* din limba latină, aromânii le rostesc *tse* și *tsi*. O altă explicație ar fi aceea că această denumire vine de la cuvântul *tsintsi* (cinci); însă această ipoteză este infirmată de către Theodor Capidan, argumentând că folosirea rară a cuvântului *cinci* nu poate explica acest nume.

Poporul aromânesc reprezintă un produs firesc al mediului, al rasei și istoriei sale, voința și perseverența au fost agenții dinamici ai vieții și conturării societății aromânești. În alt registru, munca și economia au reprezentat calități fundamentale și definitorii ale aromânilor. În acest context putem aminti și alte virtuți precum: credința în Dumnezeu, dorul de neam și de tradiții, dragostea de învățătură, curajul în lupta pentru existență și iubirea pentru libertate.

„Etnonimul de *aromân* este un termen livresc și reprezintă un cuvânt care provine din *armân*, modificat după *român*, dat de intelectuali și oamenii de știință, utilizat ca atare în lucrările științifice pentru a-i individualiza pe aromâni. Diversele variante care au circulat în literatura științifică despre aromâni s-au pierdut ca sens la definire în timp. Prin urmare denumirea de *aromân-armân* a rămas unicul etnonim unanim recunoscut și acceptat de aromânii care trăiesc în Grecia, Republica Macedonia, Albania, Bulgaria și România.”[6]

Moravurile aromânilor au reprezentat trăsături de caracter, de rasă și s-au menținut, în timp prin intermediul familiei și al comunității extinse. Un intelectual aromân, Anastase Hâciu, afirma despre aromâni:

„Ca voință și tărie de caracter, am putea compara pe aromâni cu vechii romani și oameni nordici, iar ca temperament cu cei sudici- o speță de anglo-saxoni meridionali. Filosofia i-a fost simplă. Și-a găsit fericirea în îndeplinirea datoriei, în practica virtuților tradiționale și a moravurilor austere. Copiii învățau munca și ordinea prin deprinderi aspre și bine supravegheate; tot astfel și credința în Dumnezeu, orânduiala estetică, îmbrăcămintea și confortul, modestia și

cumpătarea, inițiativa și economia, iubirea de libertate și învățătură, de familie și de aproapele său, toate îmbrăcate în haina moravurilor cu caracter de instincte naționale.” [7]

O trăsătură esențială a aromânilor era și este respectul pentru familie, tradiții, obiceiuri și tezaurul lingvistic. Un alt aromân, Tache Papahagi, lingvist, etnograf și folclorist - scria despre aromâni ca fiind:

„un neam viguros și plin de vioiciune; ospitalier și generos față de dușmanii săi, dar temut când onoarea-i e în joc; animat de un puternic sentiment de libertate deplină și susceptibil oricărei culturi superioare; o fire nobilă și plină de mărinimie: iată aromânul!” [8]

Dintotdeauna, aromânii au avut două refugii cu care s-au identificat: munții și limba. Limba este cea care le-a mai rămas astăzi aromânilor din Dobrogea. Limba aromână este supusă în prezent la două mari provocări: alterarea și uitarea. Alterarea limbii poate fi cauzată de lipsa unor instituții academice, care să se ocupe de normele de introducere a neologismelor; din care motiv limba vorbită în prezent de aromânii din Dobrogea este o combinație între cuvintele aromânești și cuvintele românești. Maria Magiru, (cercetătoare de origine aromână) prezenta valorile comunitare ale aromânilor ca fiind:

„în interiorul comunităților aromânești din Dobrogea s-au păstrat acele trăsături fundamentale care le conferă specificitate: organizarea familială, dialectul, transmiterea din generație în generație a memoriei comune și a solidarității.” [9]

Un alt autor cu origini aromânești, Nicolas Trifon, prezenta în lucrarea „Aromânii. Pretutindeni, nicăieri” comunitatea aromânilor ca fiind supusă alterării originii. Autorul constata că, în absența unei forme literare standardizate, limba aromână se va transforma într-o variantă regională a limbii române. O altă cercetătoare de origine aromână, Matilda Caragiu Marioțeanu, lingvist, specialist în dialectologie, profesor universitar și membru corespondent al Academiei Române- a conturat trăsăturile definitorii aromânești într-un dodecalog. Dodecalogul este intitulat *Douăsprezece adevăruri incontestabile, istorice și actuale, asupra aromânilor și asupra limbii lor*:

1. Aromânii (macedo-vlahii) și limba lor maternă există astăzi și de două mii de ani.
2. Aromânii sunt dintotdeauna sud-dunăreni.

3. Limba veche română (străromâna/româna comună/româna primitivă/protoromâna) vorbită pe acest teritoriu era o limbă unitară.

4. Unitatea teritoriului unde se vorbea româna comună, a fost scindată de sosirea slavilor între Dunăre și Balcani.

5. Vechea limbă română s-a scindat în cele patru ipostaze actuale ale sale: *româna* (daco-româna/daco-v(a)laha)- limba națională, literară a României, *aromâna* (macedo-româna/macedo-vlaha) și *meglenita* (megleno-româna, megleno-vlaha, variantă a aromânei?) vorbite în sudul Dunării și *istriana* (istro-româna/istro-vlaha), vorbită în Peninsula Istria.

6. Aromâna este limba maternă a aromânilor, care le conferă conștiința lor etnolingvistică.

7. Există două categorii de aromâni:

a) *autohtoni*, care locuiesc în țările balcanice (Grecia, Albania, fosta RSF Iugoslavia, Bulgaria);

b) în *diaspora* sunt cei care se găsesc oriunde în lume (în țările din Europa, inclusiv în România, în cele două Americi, în Australia etc.).

8. Statutul românilor *autohtoni* locuind în țările balcanice este cu totul diferit de acela al aromânilor din *diaspora*.

9. Statutul aromânilor aflați în diaspora (în România sau în altă parte) are specificul lui.

10. Numele aromânilor trebuie să fie *aromân* și *macedo-vlah*.

11. Aromânii sunt creștin-ortodocși. Ortodoxismul lor are specificul lui (spre deosebire de acela al românilor din nord).

12. Aromânii (macedo-vlahii) trebuie să aibă un singur scop: să-și cultive limba maternă și tradițiile lor.[10]

### Caracteristici etno-lingvistice

Despre aromână se afirmă că este un dialect istoric al limbii române [11] deși există în spațiul public o dezbatere intensă cu privire la ceea ce reprezintă aromâna ca fundament lingvistic: limbă sau dialect [12]. El s-a format și s-a afirmat în Peninsula Balcanică. Cercetătorii în domeniul lingvistic au identificat (cu dificultate) două graiuri principale ale aromânei: cel fărșerot și cel grămostean. Limita între cele două graiuri s-au conturat ca tezaur lingvistic și își are originea în Munții Pindului: aromâna fărșerotească se vorbea la vest, în principal în Albania, aromâna grămosteană la est, în principal pe teritoriul Greciei de astăzi.

Graiul fărșerotesesc a fost profund influențat de limba albaneză, în timp ce graiul vorbit de grămosteni a fost influențat profund de limba greacă

populară („demotica”). Pentru un nespecialist, principalele diferențe ale aromânei sunt legate de pronunție: 1) vocala neutră se pronunță deschi („ă”) în graiul fărșerot și închis („î”) în graiul grămostean; (2) consoana „r” inițială este pronunțată foarte des utilizat în vorbire de către fărșeroți („rrămăn”).

La grămosteni primește un „a” proclitic în vorbire („armân”)[13]. Cercetările de teren au identificat și un grai intermediar vorbit de comunitățile din Moloviște și Gopeși de lângă Bitolia, în Macedonia de Nord. Deși oficial în spațiul public românesc se susține că aromâna este un dialect al limbii române nici o „încadrare” oficial-academică (din statele în care trăiesc aromâni) nu coincide cu definiția oficială pe care o susține Academia Română. Practic nicio definiție emisă de academiile statelor în care trăiesc aromâni nu coincide cu altă variantă oficial- academică în ceea ce-i privește pe aromâni. Mai concret nicio definiție (care-i privește pe aromâni) emisă de academiile greacă, sârbă, bulgară, macedoneană nu coincide cu definiția Academiei Române care-i definește pe aromâni.

În ce privește etnonimul putem observa că aromânii se definesc ca fiind „rămăni”, „rumăni” în graiul fărșerotesesc și „armăni” în graiul grămostean. Acest etnonim provine din latinescul „Romanus” și este identic cu cel utilizat pentru autodefinirea tuturor românilor, atât la nord cât și la sud de Dunăre. Prin urmare au apărut confuzii când aromânii și daco-românii au trebuit să se denumească unii în raport cu ceilalți. În secolul al XIX-lea daco-românii îi denumeau pe aromâni „români macedoneni” sau „macedoneni” pentru că majoritatea aromânilor veniți în acea epocă în România proveneau din Macedonia. În același timp exista și un interes al diferențierii pentru cercetători astfel încât termenul de *aromân* și *macedo-român* au devenit livrești. În același registru termenul de macedo-român era utilizat curent în spațiul public aspect pe care îl întâlnim și în titulatura unei instituții create să-i reprezinte pe aromâni în spațiul oficial românesc: *Societatea de Cultură Macedo-Română*.

Cel care a introdus în circuitul științific termenul de „aromân” (în germană *aromunen*) a fost germanul Gustav Weigand la sfârșitul secolului al XIX-lea[14]. După ce a studiat comunitățile aromânești în Balcani cercetătorul german a introdus termenul pentru a-i distinge de români dat fiind faptul că în literatura științifică germană aromânii erau definiți ca fiind *Mazedo-Romanen* termen care a creat confuzie printre reprezentanții cercetării germane. Aromânii îi denumeau pe daco-români „vlăhuți” (sg. „vlăhut”[15]) iar cu privire la teritoriu sau țară o denumeau „Vlăhia”,

termenul folosit în aromână pentru desemnarea României. Aromânii i-au denumit pe români după așezarea în Dobrogea, „*mucaî*” în sensul de „*mocani*”[16] cu referire la păstorii ardeleni stabiliți înaintea lor în acest teritoriu[17]. Atât la nord cât și la sud de Dunăre.

În aceeași percepție îi întâlnim și la popoarele din Balcani alături de care aromânii au trăit. Grecii îi denumesc „*vlah*” sau „*cuțovlah*” (proveniența acestui din urmă etnonim fiind încă în discuție). La albanezi ei sunt „*vla*” sau (cu un temen modern) „*rumëri*”. Vecinii bulgari îi denumesc „*beliolasi*” („*vlahi albi*” în opoziție cu „*karavlahii*” românii de la Dunăre) sau „*karakaceani*” (ultimul etnonim folosit mai ales pentru păstorii nomazi din Rodopi). Sârbii îi denumesc „*țințari*” (de la pronunția grecească a majorității cuvintelor care încep cu „ce-”, „ci-” sub forma „țe-”, „ți-”: ca exemplu pronunția „*ținți*” corespunde numeralului daco-român „*cinci*”[18].

Aromâna vorbită în familie și în comunitate a avut un puternic rol de coeziune în cadrul grupurilor comunitare fiind supusă în prezent unor mari provocări: *alterarea* și *uitarea*. Alterarea limbii poate fi cauzată de lipsa unor instituții academice, care să se ocupe de normele de introducere a neologismelor motiv prin care aromâna vorbită în prezent de aromânii care locuiesc în diferitele state este o combinație între cuvintele aromânești și cuvintele specifice limbii oficiale a statului în care respectivii aromâni locuiesc.

Prin urmare aromânii care locuiesc în România vorbesc o aromână în care există multe cuvinte care provin din limba română literară. Aromânii care locuiesc în Grecia vorbesc o aromână alterată de infuzia termenilor grecești, așa cum aromânii care trăiesc în Albania vorbesc o aromână contaminată de influențele limbii oficiale albaneze. Exemplele de contaminare ale aromânei sunt identice și în cazul comunităților de aromâni care locuiesc în Bulgaria și Serbia prin faptul că limba oficială a acelor state este influentă în raport cu aromâna vorbită în cadrul comunităților. O cercetătoare a comunităților de aromâni, Maria Magiru, afirma, într-o lucrare dedicată patrimoniului cultural al aromânilor, că: „*în interiorul comunităților aromânești din Dobrogea s-au păstrat acele trăsături fundamentale care le conferă specificitate: organizarea familială, dialectul, transmiterea din generație în generație a memoriei comune și a solidarității comunitare.*”[19]

Date cu privire la conservarea patrimoniului comunitar aromânesc dar și a tradițiilor regăsim în lucrările autorilor aromâni care trăiseră în comunități compacte observând trăsăturile definitorii. Vasile Diamandi-

Aminceanul publica într-o lucrare apărută în 1938 amănunte despre aceste particularități. Autorul, bun cunoscător al specificului comunitar aromânesc susținea că :

„Moravurile, obiceiurile și datinile moștenite din moși, strămoși sunt păstrate cu sfințenie de toți aromânii din Peninsula Balcanică, deosebindu-se de acelea ale Grecilor și ale Slavilor, apropiindu-se foarte mult de ale Românilor. Cinstea familiei și respectul către bătrâni, fie în familie, fie în public, este exemplară. Când bătrânul sau tatăl poruncește ceva într-o familie, porunca lui trebuie îndeplinită pe deplin. Tatăl este ca la Romani: -Pater Familias-.”[20]

După distrugerea orașului Moscopole, aromânii s-au răspândit prin orașele Albaniei, Macedoniei și chiar dincolo de hotarele Imperiului Otoman. Tulpinii grămostene îi aparțin: *grămostenii* propriu-ziși care locuiesc în Munții Gramos și pindenii (pe versantul estic al Pindului)[21]. Spre deosebire de daco-români, aromânii nu au avut până la începutul secolului XX o cultură scrisă. Identitatea culturală aromânească a supraviețuit pe cale orală precum și tezaurul istoric pentru că tot ceea ce se știe despre aromâni provine fie din tradiția orală internă fie din surse externe.

#### **Demografie. „Tulpini” aromânești**

Până la începutul secolului al XIX-lea aproape toți aromânii locuiau în cuprinsul Imperiului Otoman. Sursele documentare prezintă urme ale locuirii în munții Pindului ca fiind regiunea lor originară de unde s-ar fi răspândit ulterior spre vest în Albania până la țărmul Adriaticii. Comunități de aromâni se aflau spre nord până în Macedonia, spre est și sud-est până în Tesalia, spre nord-est până în Tracia. Etnografii aromâni au identificat mai multe „comunități” sau grupuri etnice pe tot cuprinsul fostului Imperiu Otoman. Așa cum aminteam mai devreme există două grupuri diferențiate prin grai: *fărșeroții* și *grămostenii*. Denumirea de *fărșeroți* provine de la orașul Frașari (în albaneză „Frashëri”) din Albania. Denumirea de *grămosteni* sau *grămusteni* provine de la Muntele Gramos aflat azi la frontiera albanogreacă. Tulpini comunitar-lingvistice *fărșerotești* sunt: *fărșeroții* (propriu-ziși), *muzăchiarii* (care locuiesc în Câmpia Muzăchiei din Albania centrală) precum și *moscopolenii*. Ultimii provin din vestul Albaniei unde a existat între secolele- XVII-XVIII orașul Moscopole (în albaneză „Voskopojë”; aromână „Voskopole”). Numărul aromânilor era considerat chiar și la începutul secolului XX drept o „enigmă a istoriei” datorită faptului că autoritățile otomane recenzau populația pe criteriul religios și nu pe

criteriul etnic. Prin urmare în categoria „grecilor” intrau de-a valma greci, bulgari (până la 1870 când aceștia s-au separat religios de greci), albanezi ortodocși, albanezi, sârbi dar și aromâni. În al doilea rând majoritatea aromânilor erau păstori și aveau o mare mobilitate teritorială ei înșiși ascundeau numărul lor adevărat spre a nu fi supuși la impozite de către autoritățile otomane.

### **Păstoritul ca ocupație de bază**

Păstoritul este sinonim cu aromânitatea și a fost practicat din vremuri străvechi poate chiar dinaintea romanizării acestei străvechi populații tracice. Spre deosebire de daco-români, păstoritul aromânesc a îmbrăcat două forme: *păstoritul nomad* și *păstoritul transhumant* [22]. Păstoritul nomad era practicat atât de către grămosteni cât și de fărșeroți în zona Pindului și a Gramosului dar și în munții din sudul Bulgariei. Chiar dacă nomazii au drumurile lor dinainte stabilite, ei locuiesc în corturi sau colibe și sunt în continuă mișcare. Atât păstorii cât și familiile și turmele lor. În sec. XIX era predominant deja păstoritul transhumant. Dar, spre deosebire de zona nord-dunăreană, este o transhumanță descendentă. Adică așezările principale ale păstorilor aromâni se află în munți. De unde vara coboară cu turmele în căutare de pășune. Transhumanța se face pe drumuri dinainte stabilite. Unii păstori și-au construit două tipuri de locuințe stabile: de iarnă, în munte, și de vară, în câmpie [23]. De obicei, coborârea turmelor se făcea dinspre munte (Pind și Gramos) spre câmpiile din Muzăchia (Albania), Macedonia (zona Salonic), Tracia de sud și Tesalia [24]. Era vorba de mari turme de oi de până la 50.000-100.000 de capete. Desigur că pentru administrarea turmelor era nevoie de o autoritate puternică. Aceasta era deținută de celnic. Alături de el se aflau păstori din familie dar, de multe ori, mulți păstori care lucrau pe baza unor înțelegeri de plată mai mulți ani la rând.

### **Cărăușia**

O îndeletnicire la fel de veche [25] este și comerțul caravanier, căraușia sau, în terminologie aromână, „cărăvănitul”. Se pare că inițial, păstorii transhumanți (care aveau, cum am văzut, drumuri bine stabilite), au preluat și rolul de cărauși. În condițiile absenței drumurilor în muntoasa Peninsula Balcanică, cărăvănitul s-a arătat (până la apariția căilor ferate la începutul sec. XX) de neînlocuit. Era o îndeletnicire deosebit de nobilă ce solicita cunoștințe atât de orientare în teren cât și cunoștințe de limbi străine. Dacă în cazul păstorilor și familiile însoțeau turmele, cărăvănarii erau doar

bărbații. Caravanele erau alcătuite din catări (se preferau femelele) și cai pe care se încărcau desagii cu mărfuri. Ca și păstorii, și cărăvănarii aveau drumurile lor și erau în legătură cu hangii, mulți dintre aceștia proveniți dintre aromâni[26]. Caravanele aromânești brăzdau atât Peninsula Balcanică cât și, cel puțin până în prima jumătate a sec. XIX, Europa centrală ajungând până în Austria, Germania, Italia. Aromânii erau cunoscuți și ca hangii sau proprietari de restaurante. Hanurile lor se aflau de-a lungul principalelor căi de acces din Peninsula Balcanică. Dimitrie Popović nota că între Semendria (fosta capitală a Serbiei medievale) și Constantinopol nu exista han care să nu fie deținut de un aromân [27]. Locul cărăvănarilor a fost luat adesea de către negustori de mărfuri. O cercetare temeinică a arătat rolul deosebit jucat de negustorii aromâni din Albania mai cu seamă cu Italia între sec. XVII-XVIII[28]. Din acest comerț deosebit de înfloritor s-au dezvoltat bogatele așezări urbane din Albania răsăriteană a căror perlă a fost orașul Moscopole. După dispariția orașelor din această zonă negustorii aromâni au emigrat mai cu seamă spre Macedonia, Serbia, Imperiul Habsburgic (inclusiv Transilvania și Banat), Rusia, Germania dar și în bazinul Mării Mediterane [29]. Dar în Imperiul Otoman: „*Aromânul a devenit pretutindeni, în orașe ca și în porturi, cel mai mare rivale al comerciantului grec sau evreu.*” [30]

### **Industria meșteșugărească**

Industria la aromâni a apărut în familie. Păstorii își tundeau singuri oile iar lâna acestora era preluată de femeile aromâne care se ocupau de tors și țesut [31]. Inițial, doar pentru casă. Curând aromânii au înțeles că puteau face bani frumoși vânzând produsele de lână. Ceea ce au și făcut încă din sec. XVII-XVIII. Ulterior, aromânii stabiliți în orașe în sec. XVIII-XIX s-au specializat și în alte meserii deosebit de bănoase. Erau apreciați argintari. Iar ca arhitecți erau cunoscuți în întreaga Peninsulă, atât în Imperiul Otoman cât și Statele balcanice care i-au succedat acestuia. Dintre toate ocupațiile aromânilor, agricultura a fost „anemică”[32]. Era practică sporadic doar în Câmpia Muzăkiei [33]. Și, spre deosebire de evoluția economică de la daco-români, s-a menținut ca un corolar al păstoritului.

### **Habitat. Așezări aromânești**

Păstoritul și-a pus amprenta și asupra locuințelor aromânești. Păstorii nomazi locuiesc adesea în corturi (în aromână „tende”) confecționate din pături din lână amestecate cu păr de capră. Ele sunt fixate în pământ cu țărui. Cortul are o singură intrare, cealaltă fiind blocată cu baloți de haine și

alte textile sau cu produse alimentare. Un alt tip de locuință este coliba de formă rectangulară sau, cel mai adesea, rotundă [34]. Exceptându-i pe aromânii nomazi (care locuiau exclusiv în corturi), majoritatea familiilor trăia în așezări proprii care, după numărul de locuitori din sec. XIX, puteau fi considerate mari. Acestea erau situate, cum am văzut, în munți, în locuri greu accesibile. Cele mai multe se aflau în Albania (Șipsca, Lunga, Permeti, Dișnița, Diviaca ș.a.), Pind (Samarina, Furca, Perivole, Smixi ș.a.) și Macedonia (Crușova, Florina, Livezi, Vlaho-Clisura, Giumaia ș.a.).

Ulterior, mulți dintre ei au migrat stabilindu-se în așezări locuite majoritar de alte etnii. Mai întâi în Peninsula Balcanică, în Macedonia (Bitolia, Salonic, Seres, Scopia ș.a.), Albania (Tirana, Durës, Corița ș.a.), Tesalia (Tricala, Calambaca) apoi în Bulgaria (Sofia) unde existau cartiere („mahalale”) aromânești. Dar urmele negustorilor bogați, ale meșteșugarilor și a altor categorii sociale „urbane” puteau fi întâlnite și în Serbia (Belgrad, Niș, Semendria ș.a.), Imperiul Habsburgic (Viena, Budapesta, Kecskemet, Miskolc, Timișoara, Brașov, Sibiu ș.a.), România (București, Craiova, Brăila, ulterior Constanța) etc. [35]

#### **Cultura vestimentară aromânească**

Portul tradițional aromânesc, deși are câteva elemente împrumutate de la celelalte popoare balcanice- greci, albanezi, sârbi - este totuși unic și deosebit de complex, numărându-se printre cele mai frumoase porturi tradiționale din Balcani. Vestimentația aromânească este cu totul deosebit de al celorlalte popoare balcanice. Aducea doar puțin cu portul albanez și cu cel al grecilor din Macedonia. La început toate piesele vestimentare erau realizate în familie de către femei în ceea ce numim „industrie casnică”. Fiecare familie care se respecta avea în casă un război de țesut pe care unele familii îl aveau și în colibele sau corturile păstorilor nomazi.

O trăsătură observată de toți cei care au intrat în contact cu aromânii era curățenia. Spre deosebire, de alte comunități cum ar fi daco-românii sau bulgarii, aromânii evitau să cârpească hainele preferând să le dea de pomană sau să le arunce și să le înlocuiască cu altele noi.

Referindu-se la diferențele de vestimentație dintre comunități Tănase Bujduveanu afirma că:

„Portul tradițional al aromânilor face parte din marea și diversificata categorie a costumului balcanic. Ansamblul decorativ al țesăturilor se distinge prin alăturarea unor suprafețe de o mare sobrietate (grena, negru) cu pete de culoare ce imprimă o anume luminozitate (roșu, galben, violet, verde). Portul tradițional

aromânesc se evidențiază și printr-un deosebit simț al valorilor plastice, de tip sculptural.”[36]

Costumul bărbătesc este în general auster. Predomină culorile alb și negru. Caracteristică este „fustanela” (o cămașă cu poale lungi încrețită) de obicei de culoare albă [37]. Încă din secolul al XIX-lea, bărbații încep să alterneze costumul european (ar. „frăntesc”) care se generalizează în orașe în timp ce păstorii umblau în portul lor obișnuit. Femeile, mai cu seamă cele în vârstă, erau mai conservatoare. Vestimentația feminină trece printr-o perioadă de tranziție în perioada interbelică majoritatea fetelor și femeilor purtau deja rochii în trendul modei europene chiar dacă, la început, în culori închise.

În zilele faste din viața comunităților precum și în zilele de sărbătoare (cum ar fi Paștele sau Crăciunul) aproape toată lumea din comunitate purta haine noi. Costumul feminin era destul de complex însă mult mai simplu decât cel daco-român dacă am face o comparație [38]. Femeile aromânce, mai cu seamă fârșeroatele, purtau excelente bijuterii de aur sau de argint precum brățările, cerceii, inelele, precum și salbele de galbeni). Multe dintre aceste bijuterii erau piese unice, lucrate de bijutieri din Imperiul Otoman sau din orașele europene de unde erau aduse de către negustorii aromâni. Bijuteriile au avut și au un dublu rol în cadrul familiilor: prima funcție a bijuteriilor este acela de accesoriu care completează vestimentația (feminină în special). Un doilea rol al bijuteriilor este cel de patrimoniu de familie, întreg inventarul de bijuterii având o valoare considerabilă și este transmis din generație.

În secolele în care aromânii au desfășurat diverse activități comerciale preferau să investească sumele obținute în bijuterii de mare valoare deoarece aurul și argintul se puteau schimba în orice monedă a unui stat. În altă ordine de idei aurul (în aromână *malma*) și argintul nu se devaloriza în vreme de criză sau de război sau în perioade instabile din punct de vedere economic.

Fârșeroatele erau tatuate cu o cruce pe antebraț sau pe mână, adesea, crucea era tatuată pe frunte pentru a fi observată. Obiceiul pare să fie străvechi și avea ca scop evitarea răpirilor tinerelor aromânce pe care le practicau albanezii musulmani. În anumite discuții pe care le-am avut cu bătrânii aromâni mi-au fost evocate episoade în care aromâncele fuseseră răpite de către soldați ai armatei otomane sau de administratori ai unor provincii. Aromâncele erau foarte apreciate pentru calitățile lor fizice și morale și mulți dintre tinerii de alte etnii și le doreau în calitate de partenere și de soții. Acest fenomen se întâlnește și în prezent în special în mediul

urban. În costumele bărbaților și vâstnicilor, în ceea ce privește cromatica, predomină albul și negrul iar culoarea roșie este predominantă în costumele femeilor și tinerilor. În ceea ce privește cele două grupuri principale de aromâni, există o diferențiere cromatică în ce privește decorarea costumelor populare. *Aromânii fărșeroți* poartă culori închise care inspiră sobrietate, în special albul și negrul. Grupul aromânilor grămosteni care sunt denumiți și „*cipani*” preferă culorile vii: roșu, albastru, verde. În funcție de vârstă, gen, statut social dar și în funcție de sezon și ocaziile pentru care sunt confecționate, costumele populare aromânești se diferențiază și din punct de vedere al cromaticii dar și al simbolisticii.

„Bărbații purtau pe cap o căciulă, care era un simplu fes de pâslă sau de bumbac de culoare albă; pe trup cămașă, care ajungea în falduri până la genunchi, iar peste cămașă *giumidane* făcută din postav, fără mâneci, acoperind pieptul și spatele până la brâu. Peste aceasta vine *tsipunea*, un fel de tunică de lână, albă la fărșeroți și neagră la ceilalți, croită pe talie, fără mâneci și cu multe clinuri în spate, iar deasupra ei vine o *cândușe* scurtă până la brâu, cu mânecile crăpate, care vara, atârna la spate. Bătrânii mai poartă peste aceasta o sarică albă la fărșeroți și neagră la ceilalți.”[39]

Revenind la un autor menționat anterior, Tănase Bujduveanu, redăm consemnările pe care acesta le face cu privire la componentele vestimentare:

„Costumul aromânilor, ca și costumul românesc în general, face parte din marea și diversificata familie a costumului balcanic, caracterizat prin prezența aceleiași scheme compoziționale.”[40]

„Completând în chip fericit compoziția plastică pe care o reprezintă costumul tradițional al aromânilor, podoabele alcătuiesc un capitol aparte, deosebit de interesant, întrucât pe costumul aromânesc, compus din materiale în general rigide, grele, în culori sumbre, ele aduc multiple accente strălucitoare, conferind ansamblului un aspect de rafinată somptuozitate.”[41]

„În forma lui mai veche, portul femeilor este aproape același ca al bărbaților. În afară de coafura care diferă de la o regiune la alta, ele poartă cămașă, după aceea un fel de bolero numit *cheptar*, în fine *cunduș*, *țipune* și *sarică* la picioare își pun ciorapi și ghete. În perioada contemporană cele mai multe aromânce poartă rochii și vestimentație europeană modernă. Plăcerea pentru podoabe sclipitoare, ca inele, cercei, salbe, brățări, amulete, paftale, diferă de la o regiune la alta. Dintre toate tulpinile de aromâni, femeile *fărșeroților* iubesc mai mult aceste podoabe. Femeile fărșeroate aveau și obiceiul de a se tatua și își făceau tot felul de semne, de reprezentări pe frunte și pe mâini, dar mai ales cruci.”[42]

„În satele din Balcani, pe lângă veșmintele confecționate pentru membrii comunității, se confecționau și haine bisericesti sau uniforme militare. Fiecare

costum ținea cont și de rangul social al destinatarului, dar și de specificul local, fiecare comunitate avea propria cromatică și propriile decorațiuni care o distingeau de satele din jur.”[43]

Două elemente ale portului fărșerotesesc sunt demne de consemnat. Unul ar fi faptul că portul/costumul bărbătesc este în întregime de culoare albă-moștenire romană evidentă- iar al doilea este acela că femeile fărșeroate purtau pe cap o podoabă, numită *ciceroană* sau *țițeroană* în aromână, podoabă inexistentă la alte popoare din Balcani. Despre acest aspect Ioan Nenițescu afirma că este:

„Un fel de comănac din lână împodobit cu bani de aur. Această găteală au adus-o cu numele încă de pe vremea lui Caesar și comăneul ciceroana era atunci á la mode, răspândit și la țară în Italia, fiindcă poate nevasta lui Cicerone îi dădu o nouă formă.”[44]

„Și în străinătate țințarul (aromânul) păstrează portul său, asemănător cu cel al albanezului, cămașa cutată până-n genunchi, tunica galbenă deschisă, cu mâneci înguste lucrate cu găitane negre, peste aceasta un pieptar cu jumătăți de mâneci și cu guler mare, brâu roșu, fes asemenea, iar în picioare opinci în forma sandalelor. Negustorii au un port amestecat turco-europenesc.”[45]

### **Elemente și tradiții culturale**

Veniți de curând în România și colonizați în grupuri mari, adesea cu înrudiri în cadrul grupurilor, aromânii și-au putut păstra în Cadrilater specificul lor aparte: de la dialect, port, ocupații și chiar tradiții și obiceiuri. La început au fost probleme cu integrarea culturală. În a. 1936, la mai bine de un deceniu de la începerea colonizării, echipa sociologică condusă de C.D. Constantinescu-Mircești constata un analfabetism ridicat în satul Ezibei din jud. Caliacra: peste 60% printre daco-români, 80% printre aromâni și chiar 98% în cazul femeilor aromânce [46]. Din păcate, nu au fost identificate corect cauzele analfabetismului. Bărbații aromâni urmau toți școala primară. Numai că în Grecia aceasta fusese în limba greacă. Iar femeile în vârstă îmbătrâneau și plecau din această lume fără a cunoaște graiul daco-român [47].

Doar copiii aduși sau născuți în Cadrilater urmau școala în limba română. Maria Bedivan notează în memoriile sale despre o școală românească în orașul Cavarina unde predă limba română chiar un institutor aromân care predase în Imperiul Otoman [48]. Multe familii cu dare de mână și-au trimis copiii la școli înalte. Maria Bedivan a ajuns medic, iar în familia Caragiu din Hrupiște, stabilită în Sarsânlar (jud. Durostor), toți copiii au urmat învățământul superior: fiul cel mare, Toma, a fost unul dintre cei mai

îndrăgiți actori din România comunistă, fata cea mare, Matilda, a ajuns un reputat dialectolog, iar cea mică, Geti, artist plastic [49]. Și exemplele nu se opresc aici. Grupuri importante de aromâni s-au realizat în România înainte de instaurarea „democrației populare”. Amintim doar cazurile academicienilor Marcu Beza, Theodor Capidan, George Murnu, Pericle Papahagi.

Alte personalități provin din familii care la început au fost aromânești: scriitorul Grigore Pișculescu (pseudonim: Gala Galaction), logicianul Atanasie Joja, diplomații Alexandru și Trandafir G. Djuvara, scriitorul Constantin Constante, politicianul Take Ionescu (și fratele său, medicul Toma Ionescu), istoricul Victor Papacostea, istoricul literar Dumitru Caracostea și mulți, mulți alții.

### **Asimilarea aromânilor. Asimilarea ca proces istoric**

Problematicul concept de „etnie” a apărut târziu, generalizându-se abia în secolul al-XIX-lea când s-a transformat în naționalism ceea ce pentru aromâni a fost artificial și letal în același timp. Societatea tradițională aromânească nu cunoaște acest concept. Ceea ce contează este neamul (în aromână „fara” sau „isnafea”) în general văzut ca o mare familie care se regăsește în aceeași limbă, are un trecut comun și o istorie comună. Un alt element de rezistență este credința ortodoxă care i-a apărut pe aromâni de islamizare. Nu și de cei de aceeași credință. Printre factorii deznaționalizării Tache Papahagi pomenește: (1) instabilitatea geografică, aromânul „nefiind legat de \*pământ, de țarină” datorită păstoritului și comerțului (și a vieții spirituale pliate pe aceste ocupații); (2) pergrinările sale care l-au enclavizat printre populațiile balcanice majoritare; (3) întărirea credinței ortodoxe realizată mai ales prin grecizare; (4) „suplețea spirituală” și poliglotismul aromânului care „au subminat [...] închegarea lui etnică [...] lipsită de suficientă viață politică sau militară **națională**” [s.n.]; (5) „sufletul său \*geometric [?], lipsit de suficientă hrană sufletească, [ce] a alunecat fără dificultăți pe panta asimilărilor, a deznaționalizării”. [50] Deznaționalizarea aromânilor în ținuturile lor de baștină s-a făcut prin grecizare, slavizare și, în mai mică măsură, albanizare [51].

### **Grecizarea aromânilor**

Cei mai mulți dintre aromâni au sfârșit prin a fi grecizați. Cauzele grecizării sunt ușor de identificat. Ele sunt de ordin istoric, religios, cultural. Aromânii au trăit multă vreme în strâns contact cu grecii. Când aromânii au dezvoltat primele lor centre economice și culturale acestea au fost

impregnate de cultura greacă. În primul rând prin influența culturii bisericești. O privire asupra antroponimiei demonstrează faptul că până târziu în secolul XX aproape toate prenumele aromânești erau de origine greacă.

Strâns legată de religie era cultura scrisă. Aromânii erau foarte dornici de cultură. Un proverb le reamintea mereu că: „*Nvițatlu cît de-avut s'hibă easti sclavlu a 'nvițatlui*”. Din secolul al XVIII-lea avem dovezi despre existența de școli în marile lor centre din Albania. La Moscopole pe lângă numeroase biserici funcționau și mai multe școli în care învățau copiii. O adevărată „*podoabă a orașului*” era „Noua Academie” – cum mai erau în epocă doar academiile din Constantinopol (a patriarhiei ecumenice), Iași și București – unde predau, tot în limba greacă, aromâni erudiți precum Theodor Cavalioti. Legenda îl reține pe Cosma Etolianul, călugărul (după unii de origine aromânească) care ar fi contribuit la grecizarea aromânilor din Zagori prin înființarea acolo a peste 240 de școli [52]. Primele mostre de aromână apar în scrierile lui Theodor Cavalioti și ale lui Daniil care ar fi scris „manuale” în limba greacă însoțite și de vocabulare în limbile greacă și albaneză [53]. Daniil și, mai târziu, Neofit Duca, și acesta de origine aromânească, cereau în scrierile lor deschis aromânilor să-și lase limba barbară bună doar pentru femei în favoarea limbii grecești purtătoare de cultură [54]. Distrugerea Moscopolei, a orașului Șipisca și a Gramostei de către albanezii musulmani începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a dispersat în cele patru zări pe moscopolenii iubitori de bani dar și de cultură.

Au luat cu ei însă, cei mai mulți, și ideea că trebuie să se integreze în societatea greacă prin intermediul culturii grecești. Apoi au contribuit la grecizare împrejurările istorice complexe. Tot atunci, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, au pornit deschis lupta împotriva otomanilor.

Din *raiale* apărătoare ale frontierelor imperiului s-au transformat în luptători motivați pentru libertatea grecească. Sute, poate mii, de aromâni s-au jertfit pentru cauza grecească nu numai în Peninsula Balcanică ci și chiar la nord de Dunăre în spațiul românesc [55]. În secolul al XIX-lea în toate centrele locuite de aromâni funcționau școli și biserici grecești finanțate chiar de către aromâni. La Bitolia, Salonic, Mețova, Ianina funcționau chiar gimnazii și licee grecești iar la Universitatea din Atena numărul studenților aromâni trecea în fiecare an de 100.

Numărul personalităților grecești de origine aromână este imens fiind prezenți în momentele importante ale evoluției statului și societății grecești. Îi întâlnim printre eroii naționali greci, printre politicienii partidelor politice, printre oamenii de cultură și printre oamenii îmbogățiți care au contribuit prin averile lor la evoluția societății elene.

Prin urmare amintim câteva exemple: Ioan Coletti (1774-1847, om politic, ajuns prim-ministru), George G. Sina (1783-1856), Mihail Toșița (1787-1856), Sterie Dumba (1794-1870), Nicolae Sturnara (1806-1853), Simion G. Sina (1810-1877), George Averof (1818-1899), Ioachim III (1834-1912, patriarh ecumenic între 1878-1884 și 1901-1912), Spiru Lambru (1851-1919, istoric), Constantin Cristalis (1868-1894, poet), Alexandru Papagos (1883-1955, mareșal al Greciei, prim-ministru), Lisa Tsaldari (1887-1981), Evaghelos Averof (1910-1990, om de cultură). Iar printre cei ale căror averi au fost făcute în România și folosite pentru opere de binefacere în Grecia: Apostol Arsachi (1792-1874), Vanghelie Zappa (1800-1865), Contantantin Zappa (1814-1892). [56]

#### **Slavizarea - procesul de bulgarizare sau sârbizare a aromânilor**

Procesul de bulgarizare a fost mai puțin intens. În primul rând datorită modului cum aromânii îi percepeau pe bulgari [57]. Apoi pentru că în Bulgaria propriu-zisă, după anul 1912, au ajuns foarte puțini aromâni. Și mulți dintre ei nomazi „karakaceani” care încă la sfârșitul anilor 1950 colindau cu turmele lor munții din sudul Bulgariei refuzând să se amestece cu majoritatea bulgărească [58]. De origine aromânească sunt considerați: Petru Beron (autorul primului abecedar bulgăresc tipărit în anul 1834 la București), Alecu Constantinov (din Peștera, autorul romanului *Bai Ganiu*), politicienii Kimon Gheorghiev și Alexandru Radev [59]. Cu sârbizarea a fost altceva. După unele surse, chiar unii dintre fruntașii de eliberare sârbe ar fi fost de origine aromână (precum Gheorghe Karadjordjević, inițiatorul mișcării la începutul sec. al XIX-lea). Apoi mulți aromâni s-au stabilit și au făcut averi în orașele sârbești. Iar copiii lor învățau la școli sârbești. Și aici avem numeroși oameni de cultură. Renumitul scriitor Branislav Nušić provine dintr-o familie de aromâni. Mai mulți politicieni sârbi între care chiar Nikola Pašić sunt de origine aromână. Se adaugă literatul Jovan Ristić, istoricii Vlada Djordjević și Dušan Popović, dramaturgii Jovan Sterie Popović și Dragoljub Sobrović ș.a.[60]

## Albanizarea

Multă vreme albanizarea a fost împiedicată de faptul că albanezii erau, în marea lor majoritate, musulmani. Ceea ce excludea, din start, orice fel de contacte în afara celor economice și administrative [61]. După apariția Statului albanez în 1913-1921 și, mai ales în Albania nouă, de după 1945, numărul aromânilor din structurile de Stat și din cultură a crescut. Dar la prăbușirea regimului comunist din Albania s-a observat că majoritatea tinerilor care luau cu asalt frontiera cu Grecia vorbeau încă „*un excelent grai fărșerotesc*” [62]. De altfel, există și o perspectivă complexă a procesului de albanizare și de integrare a aromânilor în societatea albaneză. S-au adaptat la condițiile de viață ale societății albaneze și au fost foarte utili și eficienți chiar și sub regimul totalitar instituit de Enver Hodja.

## Concluzii

Eforturile statului român pentru întreținerea de școli românești în Imperiul Otoman au fost considerabile. Financiar ele se apropie de 13.000.000 lei pentru intervalul 1870-1912 [63]. Practic, toate marile centre aromânești aveau cel puțin o școală românească. În plus s-a creat și o rețea de școli secundare cu un liceu teoretic la Bitolia, o școală comercială superioară la Salonic, o școală profesională de fete la Bitolia și gimnazii la Berat și Ianina. Numărul elevilor se ridica la 4.110 în ciclul primar și 30 în cel secundar iar al cadrelor didactice la 231 institutori și institutoare și 59 profesori și profesoare [64]. Elevii învățau după programa din România adaptată însă la situația locală (de pildă predarea limbii turce și a geografiei „Turciei europene” [65]). În perioada interbelică doar Grecia și Bulgaria, țări care nu prea erau simpatizate de propaganda românofilă, și-au respectat semnătura pusă pe înțelegerile din anul 1913. Chiar dacă nu au consimțit la înființarea episcopatului, ele au menținut măcar școlile deja în ființă. Ba chiar au acceptat înființarea de școli secundare noi: Institutul român din Sofia (1934) și Liceul teoretic din Grebena (1934).

Numai că nu recunoșteau diplomele eliberate de autoritățile școlare românești. Așa că, cel mai adesea, absolvenții de învățământ secundar plecau în România pentru studii universitare. De unde nu se mai întorceau. Școlile românești au creat condițiile necesare dezvoltării unei culturi aromânești scrise. Atât în România cât și în Balcani. Au apărut revistele: „Frățilia întru dreptate” (1880), „Macedonia” (1888-1889), „Revista Pindului” (1898-1899), „Frățilia” (1901-1902), „Lumina” (1903-1908),

„Revista Macedoniei” (1905-1906), „Graiul bun” (1906-1907), „Viața albanoromână” (1909-1910), „Lilicea Pindului” (1910-1911), „Flambura” (1912-1914) și gazete precum: „Peninsula Balcanică” (1893-1894, 1900), „Gazeta Macedoniei” (1897-1898, 1901), „Ecoul Macedoniei” (1903-1906), „Românul de la Pind” (1903-1911), „Macedonia” (1908), „Deșteptarea” (1908-1909), „Aromânul” (1910-1911), „Dreptatea” (1912) [66] ș.a. La care au contribuit publiciștii: Demetrie Abeleanu, Ion D. Arginteanu, Andrei Bagav, Pericle Civica, Adam Coe, C.S. Constante, Ioan Dalametra, Vasile Diamandi, Ion Foti, Nicolae Furca, Apostol Margarit, Ștefan Mihăileanu, Constantin Noe, Nicolae Papahagi, Vanghele Petrescu, Ahile Pinetta, Tașcu Șunda, George Zuca [67]. Dar, cel mai important, au făcut posibilă dezvoltarea unei literaturi ce a transformat aromâna într-un dialect literar. Printre scriitorii care au scris în aromână sunt cunoscuți Zicu A. Araia, Petre Baravache, Nicolae Batzaria, Constantin Belimace, Marcu Beza, Leon T. Boga, Tache Caciona, Apostol Carafoli, Nicolae Caragea, George Ceara, Tașcu Ciomu, Constantin I. Cosmescu, Tașcu Iliescu, Ion Licea, George Murnu, Vasile Papa-Ianuși, Nuși Tulliu, Nicolae Velo [68] ale căror volume au apărut majoritatea în România. Și cu două notabile excepții – Constantin Belimace și Zicu A. Araia – toți acești scriitori nu s-au mai întors decât sporadic pe plaiurile natale.

#### NOTE:

- [1]. Tache Papahagi (editor), *Antologie aromânească: Literatură poporană. – Literatură cultă. – Musică poporană. – Vederi etnografice. – Introducere. – Glosar complet în limba franceză*. București: Tip. „România Nouă” Theodor I. Voinea (Din publicațiile Casei Școalelor), p. 5.
- [2]. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 219.
- [3]. *Ibidem*, p. 221.
- [4]. Nicolae Cușa, *Macedo-aromânii dobrogeni*, carte bilingvă, cu o traducere în limba engleză, aparținând dr. Otilia Cristina Pacea (născută Cușa), *The Macedo-Aromanians in Dobrudja*, Editura ExPonto, Constanța, 2006, pp. 13-14.
- [5]. Nicolae Cușa, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Editura Europolis, Constanța, 1990, p.9.
- [6]. Nicolae Cușa, *op. cit.*, 2006, pp. 18-19.
- [7]. Anastase Hâciu, *AROMÂNII, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Ediția aII-a, Editura Cartea Românească, Constanța, 2003, p.524

- [8]. Tache Papahagi, *Aromânii din punct de vedere istoric, cultural și politic*, Editura Predania, București, 2003, p.3
- [9]. Maria Magiru, *Românii balcanici (aromânii), Dobrogea- studiu etnografic*, vol. 2, Muzeul de Artă Populară, București, 2001, p.30
- [10]. <https://www.scribd.com/document/39767355/Matilda-Caragiu-Marioteanu-Un-dodecalog-al-aromanilor>
- [11]. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Aromânii și aromâna în conștiința contemporană*. București, Editura Academiei Române, 2006, p. 170-171.
- [12]. Eugen Matzota, *Aromânii frații noștri care pier*, Brașov 2016 , pp.74-87.
- [13]. Descrierea completă a diferențelor în M. Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, pp. 264-265.
- [14]. Gustav Weigand este, practic, întemeietorul dialectologiei românești. El este cel care a identificat corect dialectele limbii române și, de asemenea, graiurile dialectelor daco-român și aromân.
- [15]. Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* (1963). Ed. doua augmentată. *Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*. Deuxième édition augmentée. Dicționarul conține 64 fotografii originale, 1 schiță, notă introductivă și 1 hartă, epilog. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1974, p. 1274.
- [16]. *Mocănia* este considerată în Trnasilvania ocupația care se definește în spațiul balcanic cu „ciobănia”.
- [17]. Maria Bedivan, *Pe urmele unui colonist aromân*. Ed. revăzută și adăugită, București, Editura Ars Docendi Universitatea din București, 2016, p. 30.
- [18]. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 216-217.
- [19]. Maria Magiru, *Românii balcanici (aromânii), Dobrogea- studiu etnografic*, vol. 2, Muzeul de Artă Populară, București, 2001, p.30
- [20]. Vasile Diamandi-Aminceanu, *Românii din Peninsula Balcanică*, Institutul de Arte grafice „Tiparul Universitar”, București, 1938, p.83
- [21]. Valeriu Papahagi, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*. Prefață de Nicolae Iorga, București, Editura Societății de Cultură Macedo-Română, 1935, p. 22-23.
- [22]. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 219.
- [23]. Maria Bedivan, *Pe urmele unui colonist aromân*, Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Ars Docendi Universitatea din București, 2016, p. 25.
- [24]. Cedarea Tesaliei către Grecia în anul 1881 a afectat interesele păstorilor aromâni care nu mai puteau să-și aducă aici turmele venite din Pind și Gramos. Ceea ce a întărit importanța câmpiilor din Macedonia și Tracia de sud la Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea*

- de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei , traducere de Nicolae-Șerban Tanașoca București, Editura Enciclopedică 1994, p. 57.
- [25]. Prima mențiune istorică despre aromâni (referitoare la evenimente din sec. X) îi are în vedere pe aromânii cărăvănari dintre Castoria și Prespa. Petre Ș. Năsturel, *Vlahii din spațiul bizantin și bulgăresc până la cucerirea otomană*, în Neagu Djuvara „Aromânii – istorie , limbă , destin” , ediția a II-a , București, Editura Humanitas, 2012, pp. 64-67.
- [26]. Tache Papahagi, *op. cit* , p. 15 și p. 1435. Tache Papahagi, *op. cit* , p. 15 și p. 1435.
- [27]. Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 60. Despre ocupația de hangiu vd. T. **Papahagi** 1932, p. 33.
- [28]. Valeriu Papahagi, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*. Prefață de Nicolae Iorga, București, Editura Societății de Cultură Macedo-Română, 1935, p. 44.
- [29]. Negustori originari din Crușova, Magarova, Târnova, Bitolia, Nevesca, Pisuderi ș.a. așezări aromânești puteau fi întâlniți în bazele din Cairo și Alexandria, Tănase Bujduveanu, *Romanitatea balcanică și civilizația aromânilor*, ediția a 2-a, Constanța, Editura Ex Ponto, 2013, p. 159.
- [30]. Tache Papahagi, (editor) *Antologie aromânească: Literatură poporană. – Literatură cută. – Musică poporană. – Vederi etnografice. – Introducere. – Glosar complet în lb. franceză*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, Editura Casei Școalelor, 1932, p. 34.
- [31]. *Transhumanță interbelică în Balcani*. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene. Antologie de Zoltán ROSTÁS & Martin Ladislau SALAMON. București, Editura Eikon, seria: Istorie socială), 2017, p.77
- [32]. Aromâna are o terminologie agricolă și toponimie de origine latină (derivată din agricultură) ceea ce pare să indice o practicare străveche, chiar dacă sporadică, a agriculturii, Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* (1963). Ediția a doua augmentată 1974, p. 16.
- [33]. Matilda Caragiu 1975, p. 219.
- [34]. Detalii privind locuințele temporare (folosite doar vara de către păstorii transhumanți) la: Tache Papahagi 1974, p. 1419 (fig. 37-38), 1418 (fig. 36).
- [35]. Anastase Hâciu, *AROMÂNII, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Ediția aII-a, Editura Cartea Românească, Constanța, 2003, p. 123-494.
- [36]. <https://www.icemtl.ro/muzeul-de-etnografie-si-arta-populara/colectia-de-arta-populara-aromaneasca/>
- [37]. Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* (1963). Ed. doua augmentată. *Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*. Deuxième édition augmentée. [Cu] 64 fotografii originale, 1 schiță, notă introductivă și 1 hartă, epilog, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, pp. 1405-1411.

- [38]. *Ibidem*, pp. 1401-1405.
- [39]. Theodor Capidan, *Macedoromânii: etnografie, istorie, limbă*, Editura Dacoromână, București, 2010, p. 24
- [40]. Tănase Bujduveanu, *Romanitatea balcanică și civilizația aromânilor*, ediția a 2-a, Constanța, Editura Ex Ponto. 2013, p. 203.
- [41]. *Ibidem*, pp.205-206
- [42]. Theodor Capidan, *Macedoromânii: etnografie, istorie, limbă*, p. 24.
- [43]. Maria Magiru, *op. cit.*, p.96
- [44]. Nicolae Cușa, *Macedo-aromânii dobrogeni*, carte bilingvă, cu o traducere în limba engleză, aparținând dr. Otilia Cristina Pacea (născută Cușa), *The Macedo-Aromanians in Dobrudja*, Editura ExPonto, Constanța, 2006, p.28
- [45]. Mihai Eminescu, *Românii din afara granițelor țării*, Editura Saeculum I.O., București, 1998, p. 58
- [46]. Constantin D. Constantinescu-Mircești, *Transhumanță interbelică în Balcani. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene*. Antologie de Zoltán ROSTÁS & Martin Ladislau SALAMON. București, Editura Eikon, seria: Istorie socială), 2017, p. 159.
- [47]. Matilda Caragiu 2006, p. 245-246 (care prezintă situația din propria familie).
- [48]. Maria Bedivan, *Pe urmele unui colonist aromân*, Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Ars Docendi Universitatea din București, 2016, pp. 43-45.
- [49]. Matilda Caragiu, *Aromânii și aromâna în conștiința contemporană*. București, Edit. Academiei Române, 2006, p. 634-635.
- [50]. Tache Papahagi, *op.cit.*, 1932, p. 203-204, susținea că: **„Instabilitatea de geografie umană a \*Aromânilor în decursul timpurilor nu putea prilejui decât un nomadism sufletesc [s.a.], ce decurgea perfect din viața lor perpetuă de transhumanță păstorească...”**
- [51]. *Ibidem*, pp. 202-204.
- [52]. Ianni A. Papathanasiu, *Istoria vlahilor în imagini* [1994], trad. din limba greacă de George Varduli, Constanța, Editura Cartea Aromână, 2003, pp. 28-35. E vorba, fără îndoială, de o exagerare.
- [53]. Tănase Bujduveanu, *op.cit.*, pp. 115-119.
- [54]. Stelian Brezeanu & Gheorghe Sbucnea, *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1997, pp. 142-144 (doc. 40).
- [55]. Printre acești eroi sunt amintiți : Ioannis Farmakis, Rigas Fereos (Velestinlis), Gheorgaki Olimpios, prezenți de Ianni A. Papathanasiu 2003, pp. 67-68, 96-97.
- [56]. Vasile Diamandi-Aminceanul, *Românii din Peninsula Balcanică*, București, Institutul de Arte Grafice „Tiparul universitar”, 1938, pp. 553-561.
- [57]. Din zicătorile aromânilor: *„Cap vurgîrescu”*, *„Ună minte si ațea vurgărească”* = AA 1922, p. 8.

- [58]. Adina Berciu- Drăghicescu, *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni: aspecte identitare și culturale*, Editura Universității din București, 2012, pp.261-268.
- [59]. Atanasie Hâciu 1936, p. 569-570.
- [60]. *Ibidem*, pp. 562-567.
- [61]. Adina Berciu-Drăghicescu, *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni: aspecte identitare și culturale*, Editura Universității din București, 2012, pp.77-80
- [62]. Mihaela Bacu, *Între aculturație și asimilare. Aromânii în secolul XX*, în, Neagu Djuvara „Aromânii – istorie, limbă, destin”, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2012, pp. 196-200.
- [63]. Stelian Brezeanu & Gheorghe Sbucnea, *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1997, pp. 239-240 (doc. 110).
- [64]. *Ibidem*, p. 241-246 (doc. 111). Anexa 2.
- [65]. Gabriel Ștrempel (coord.) *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică & Societatea de Științe Filologice din R.S. România 1984, p. 9 (nr. 144).
- [66]. Tache Papahagi, *op.cit.*, 1932, pp. 138-140.
- [67]. *Ibidem*, p. 141.
- [68]. *Ibidem*, p. 140.

#### BIBLIOGRAFIE:

- Bacu, Mihaela, *Între aculturație și asimilare. Aromânii în secolul XX*, în, Neagu Djuvara „Aromânii – istorie, limbă, destin”, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2012.
- Berciu-Drăghicescu, Adina, *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni: aspecte identitare și culturale*, Editura Universității din București, 2012.
- Brezeanu, Stelian & Sbucnea, Gheorghe, *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1997.
- Bujduveanu, Tănase, *Romanitatea balcanică și civilizația aromânilor*, ediția a 2-a, Constanța, Editura Ex Ponto, 2013.
- Bedivan, Maria, *Pe urmele unui colonist aromân*. Ed. revăzută și adăugită, București, Editura Ars Docendi Universitatea din București, 2016.
- Capidan, Theodor, *Macedoromânii: etnografie, istorie, limbă*, Editura Dacoromână, București, 2010.
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Aromânii și aromâna în conștiința contemporană*. București, Editura Academiei Române, 2006.
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.

- Ciachir, Nicolae, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Cușa, Nicolae, *Macedo-aromânii dobrogeni*, carte bilingvă, cu o traducere în limba engleză, aparținând dr. Otilia Cristina Pacea (născută Cușa), *The Macedo-Aromanians în Dobruđa*, Editura ExPonto, Constanța, 2006.
- Cușa, Nicolae, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Editura Europolis, Constanța, 1990.
- Demeter Peyfuss, Max, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, traducere de Nicolae-Șerban Tanașoca București, Editura Enciclopedică 1994.
- Diamandi-Aminceanu, Vasile, *Românii din Peninsula Balcanică*, Institutul de Arte grafice „Tiparul Universitar”, București, 1938.
- Eminescu, Mihai, *Românii din afara granițelor țării*, Editura Saeculum I.O., București, 1998.
- Hâciu, Anastase, *AROMÂNII, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Ediția a-II-a, Editura Cartea Românească, Constanța, 2003.
- Matzota, Eugen, *Aromânii frații noștri care pier*, Brașov 2016.
- Magiru, Maria, *Românii balcanici (aromânii), Dobrogea-studiu etnografic*, vol. 2, Muzeul de Artă Populară, București, 2001.
- Papahagi, Tache (editor) *Antologie aromânească: Literatură poporană. – Literatură cultă. – Musică poporană. – Vederi etnografice. – Introducere. – Glosar complet în lb. franceză*, București, Tipografia „România Nouă” Theodor I. Voinea, Editura Casei Școalelor, 1932.
- Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic* (1963). Ediția a doua augmentată. *Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*. Deuxième édition augmentée. Dicționarul conține 64 fotografii originale, 1 schiță, notă introductivă și 1 hartă, epilog. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1974.
- Papahagi, Tache, *Aromânii din punct de vedere istoric, cultural și politic*, Editura Predania, București, 2003.
- Papahagi, Valeriu, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*. Prefață de Nicolae Iorga, București, Editura Societății de Cultură Macedo-Română, 1935.
- Papathanasiu, Ianni A., *Istoria vlahilor în imagini* [1994], trad. din limba greacă de George Varduli, Constanța, Editura Cartea Aromână, 2003.

- Petre Ș. Năsturel, *Vlahii din spațiul bizantin și bulgăresc până la cucerirea otomană*, în Neagu Djuvara „Aromânii – istorie , limbă , destin” , ediția a II-a , București, Editura Humanitas, 2012.
- Rostas, Zoltán & Ladislau Salamon, Martin, *Transhumanță interbelică în Balcani*. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene. Antologie de București, Editura Eikon, seria: Istorie socială), 2017.
- Ștrempel Gabriel (coord.), *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică & Societatea de Științe Filologice din R.S. România 1984.
- Hâciu, Anastase, *Aromânii, Comerț, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizație*, Ediția aII-a, Editura Cartea Românească, Constanța, 2003.

#### SURSE WEB:

[https://www. icemtl.ro/muzeul-de-etnografie-si-arta-populara/colectia-de-arta-populara-aromaneasca/](https://www.icemtl.ro/muzeul-de-etnografie-si-arta-populara/colectia-de-arta-populara-aromaneasca/)

### ELEMENTS OF LINGUISTIC AND OCCUPATIONAL CULTURE OF THE AROMANIANS IN THE 20<sup>TH</sup> CENTURY. A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

**Abstract:** The study aims to investigate the evolution of a Romanian ethnic community in the first half of the 20th century. The motivation is to examine the change underwent by a large part of this community as a result of the Romanian propaganda among the Aromanians, which started with the emergence of the Romanian National State, which was followed by the establishment of the communist regime in Romania. The article is an overview of the studies and articles written especially after the fall of the communist regime when the research of the Aromanians became and continues to be fashionable, including from the sociological point of view.

**Keywords:** *aromanian, traditional community, language, Balkan culture.*